

Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana

Izveštaj s konferencije

Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana

Izvještaj s konferencije

Tirana, juli 2019.

Naslov:

Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana: Izvještaj s konferencije

Autor:

Lejla Hodžić

Izdavač:

Analitika – Centar za društvena istraživanja

Godina:

2019.

Adresa izdavača:

Avde Jabučice 12, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

info@analitika.ba

www.analitika.ba

Prijevod:

Lejla Hodžić

Lektura:

Amela Šehović

Korektura i redaktura:

Mirela Rožajac-Zulčić

Dizajn publikacije:

Branka Ilić

DTP:

Jasmin Leventić

Kingdom of the Netherlands

Institute for Democracy and Mediation
Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim

Izjava o odricanju od odgovornosti: Ovaj događaj organiziran je u okviru projekta “Istraživanje uloge religije u društvima Zapadnog Balkana”, uz finansijsku podršku Ministarstva vanjskih poslova Holandije, koja je dodijeljena u okviru Fonda za ljudska prava. Ciljevi, pravilna provedba i rezultati ovog projekta predstavljaju odgovornost organizacije koja provodi projekt - Instituta za demokratiju i medijaciju. Sva stajališta ili mišljenja iznesena u ovom projektu isključivo su stavovi organizacije koja provodi projekt i ne predstavljaju nužno stavove Vlade Holandije.

Partneri u projektu

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
AND HUMANITIES
SKOPJE

BOS
BELGRADE
OPEN
SCHOOL

ANALITIKA
Centar za društvena istraživanja

UVOD U KONFERENCIJU	6
CEREMONIJA OTVARANJA	7
SESIJA 1: RELIGIJA, ZAJEDNICE I GRAĐANI	9
SESIJA 2: RELIGIJA I DEMOKRATIJA	12
SESIJA 3: RELIGIJA, DRŽAVE I SIGURNOST	15
SESIJA 4: ISLAM I SEKULARIZAM NA ZAPADNOM BALKANU	18
ZAKLJUČAK	21
O AUTORICI	22

Uvod u konferenciju

Konferencija “Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana” je regionalna konferencija koju su organizovali Institut za demokratiju i medijaciju (IDM) iz Albanije, Centar za društvena istraživanja “Analitika” iz Bosne i Hercegovine, Beogradska otvorena škola iz Srbije i Institut za društvene i humanističke nauke Skoplje (ISSHS) iz Republike Sjeverne Makedonije. Cilj konferencije je istražiti izazove i mogućnosti kada je u pitanju uloga religije u društvima Zapadnog Balkana, te doprinijeti jačanju društvenih mehanizama i politika kako bi se na što bolji način odgovorilo budućim izazovima u ovom domenu. Pored toga, konferencija je pružila priliku da se prezentiraju rezultati istraživanja koje je provedeno u zemljama Zapadnog Balkana, a koje se bavilo ulogom religije u društvu. Konferencija je okupila lidere vjerskih zajednica, predstavnike akademske zajednice i medija, vladine zvaničnike i predstavnike civilnog društva sa Zapadnog Balkana, ali i otvorila i širu raspravu među njima o potencijalu za jačanje uloge religije u ovim društvima. U svjetlu općih izazova s kojima se suočavaju zemlje Zapadnog Balkana, kao što su nizak ekonomski razvoj, spora tranzicija i problemi sa vladavinom prava, učesnici su poseban naglasak stavili na implikacije i doprinos religije ovim pitanjima. Konferencija je organizovana uz velikodušnu podršku Ministarstva vanjskih poslova Holandije i uz učešće predsjednika Republike Albanije, Njegove ekscelencije gospodina Ilira Mete.

Ceremonija otvaranja

Ceremonija otvaranja bila je organizovana u predsjedničkoj palati u Tirani, gdje je domaćin bio **predsjednik Republike Albanije, Njegova eksekucija gospodin Ilir Meta**, i okupila je učesnike konferencije i predstavnike vjerskih zajednica u Albaniji. Njegova eksekucija, predsjednik Meta, i **Njena eksekucija gospođa Guusje Korthals Altes, ambasadorica Kraljevine Holandije u Albaniji**, pozdravili su učesnike i goste, te podsjetili na to da Albanija ima dugu historiju i tradiciju vjerskog suživota i harmonije koja se nastavlja do danas. Njegova eksekucija predsjednik Meta je rekao da je vjerski sklad jedna od najvećih vrijednosti koju je Albanija naslijedila iz svoje historije, te da pripada budućim generacijama, koje ga trebaju ojačati i sačuvati. Predsjednik je također podsjetio na to da je Albanija prošla i kroz totalitarni režim, koji je propagirao ateizam, što služi kao podsjetnik na važnost prava i sloboda.¹ Njena eksekucija ambasadorica Kraljevine Holandije u Albaniji, podsjetila je učesnike na vrijednost slobode vjere u demokratskim društvima kao temeljnog ljudskog prava. Regija Zapadnog Balkana ima raznoliku vjersku i etničku strukturu, što predstavlja vrijednost koju treba prihvatiti i promovisati, posebno zato što religija ima važnu ulogu u svim aspektima današnjeg društva.

Uvodne govore održali su učesnici konferencije koji su ujedno i članovi Međureligijskog vijeća Albanije: Anastasios, pravoslavni arhiepiskop Tirane, Durrës i cijele Albanije, g. Bujar Spahiu, lider muslimanske zajednice u Albaniji, George A. Frendo, nadbiskup Tirane - Durres, i vođa katoličke zajednice u Albaniji, poglavar bektašijskog reda Hadži Dede Edmond Brahimaj i pastor Ylli H. Doçi, predsjednik Evangelističke alijanse Albanije.

Arhiepiskop Anastasios je pozdravio učesnike i naglasio fundamentalnu ulogu religije u formiranju kulture, samosvijesti i nacionalnog identiteta na Zapadnom Balkanu. Prema arhiepiskopu Anastasiosu, vjerska raznolikost i miran suživot vjerskih zajednica bili su otežani nereligijskim (npr., nacionalističkim, političkim) i religijskim faktorima (npr., radikalnim fundamentalizmom). Međutim, neophodno je da se vjerske zajednice u regiji upoznaju s pozitivnim aspektima vjerskih zajednica u susjedstvu i nauče kako da poštuju te vjerske zajednice i saraduju s njima.

Gospodin Bujar Spahiu, lider muslimanske zajednice u Albaniji, govorio je o važnoj ulozi koju je muslimanska zajednica imala u procesu izgradnje nacije u Albaniji, s obzirom na to da su bili ključni u pružanju podrške događajima kao što je Prizrenska liga, nezavisnost Albanije i drugi. Gospodin Spahiu je naglasio da

¹ Dana 11. juna 2019. godine, predsjednik Meta poželio je dobrodošlicu na regionalnu konferenciju "Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana" (<http://president.al/presidenti-meta-pershendet-konferencen-rajonale-mbi-rolin-e-fese-ne-shoqerite-e-ballkanit-perendimor/>)

su vjerske vođe u Albaniji ponosne na svoje nasljeđe i da se osjećaju odgovornim za njegovo očuvanje za buduće generacije. Od svog uspostavljanja, muslimanska zajednica je promovirala vrijednosti kao što su moral, gostoprimstvo, velikodušnost i miran suživot između vjerskih i etničkih grupa u zemlji. Danas muslimanska zajednica u Albaniji igra važnu ulogu u obrazovanju mladih kroz škole koje je sama zajednica osnovala. Gospodin Spahiu se osvrnuo na važnost Međureligijskog vijeća Albanije kao institucije koja omogućava vjerskim zajednicama da izraze svoja mišljenja, ideje i doprinesu albanskom društvu u cjelini.

Nadbiskup Tiranë - Durrës George A. Frendo pozdravio je učesnike konferencije rekavši da je mir odlika svake religije. Međutim, mir se ne postiže sam po sebi, već se mora vremenom izgraditi uz stalno zalaganje. Stoga bi vjerski lideri trebali promovirati miran suživot i međureligijsku harmoniju, kao i obrazovanje za mir. Nadbiskup Frendo je podsjetio učesnike na važnost ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, kao i na odgovornost civilnih vlasti da osiguraju ravnopravnost vjerskih zajednica i spriječe diskriminaciju među njima. Konačno, nadbiskup Frendo je naglasio potrebu izražavanja solidarnosti prema drugim vjerskim zajednicama u vrijeme izazova s kojima se suočavaju.

Poglavar Edmond Brahimaj pozdravio je prisutne i naglasio da Zapadni Balkan predstavlja raznolik religijski mozaik koji je rezultat historijskih događaja, prožimanja kultura i tradicija. On je ukazao na to kako su različite kulturne grupe međusobno razmjenjivale elemente svojih kultura u procesu formiranja država i kako je religija imala značajan doprinos u procesu oblikovanja identiteta na Zapadnom Balkanu. On je također upoznao goste s historijom i značajem bektašijske zajednice na Zapadnom Balkanu i pozvao učesnike da upoznaju druge vjerske zajednice pored vlastitih. Pored toga, poglavar Brahimaj pozvao je lidere vjerskih zajednica da se ujedine protiv politizacije religije u regiji.

Predsjednik Evangelističkog saveza Albanije pastor Ylli H. Doçi pozvao je učesnike konferencije da budu otvoreni za raspravu o kontroverznim pitanjima koja se tiču društvenih odnosa. Kao predstavnik najmlađe albanske vjerske zajednice, evangelističke protestantske zajednice, pastor Doçi je naglasio da je Albanija zemlja u kojoj vjerske zajednice žive u harmoniji i atmosferi zajedništva, te pokazuju snažan osjećaj nacionalnog jedinstva. Budući da Albaniju karakterizira zajednička vizija demokratskog društva, uprkos vjerskoj raznolikosti, albanska međureligijska harmonija je vrijedna daljnjeg istraživanja.

Sesija 1: Religija, zajednice i građani

U okviru prve sesije, učesnici su upoznati sa ciljem konferencije i pozvani da diskutiraju o ulozi religije u društvima Zapadnog Balkana, kao i o nekim od širih pitanja koja su vezana za religiju, kao što su međureligijska tolerancija, vjerske slobode i uloga religijskih vrijednosti u društvu. **Gospodin Sotirag Hroni, izvršni direktor Instituta za demokratiju i medijaciju iz Albanije (IDM)**, i **gospodin Milorad Bjelečić, izvršni direktor Beogradske otvorene škole**, pozdravili su učesnike i poželjeli im dobrodošlicu na konferenciju. Nakon toga, programski menadžer IDM-a Gjergji Vurmo, koji je bio moderator prve sesije, pojasnio je da se svaka sesija u okviru konferencije sastoji od uvodnih govora, odnosno uvodnih prezentacija tekstova koji su objavljeni u zborniku konferencije.

Prvi uvodni govor je održao **glavni rabin jevrejske zajednice u Beogradu, gospodin Isak Asiel**, koji je govorio o religiji u tranzicijskim društvima Zapadnog Balkana. U svom uvodnom izlaganju, gospodin Isak Asiel je govorio o društvu u tranziciji, koristeći se analogijom pustinje u Bibliji. Kao i u Bibliji, gdje su ljudi napuštali pustinju i dugo vremena putovali u obećanu zemlju, ljudi u tranzicijskim društvima proveli su mnogo vremena u tranziciji, od nazadnog društva do društva sa boljim uvjetima za život. Rabin Asiel je pojasnio kako vjerske vođe i zajednice mogu doprinijeti društvu i na širem planu, navodeći primjer bivšeg beogradskog muftije Muhameda Jusufspahića, koji je postao ambasador Srbije u Saudijskoj Arabiji. U okviru jedne televizijske emisije, muftija Jusufspahić sazvao je vođe vjerskih zajednica u Srbiji kako bi razgovarali o različitim pitanjima u srbijanskom društvu. Prema riječima rabina Asiela, vođe su imale mnogo zajedničkih ideja i rješenja za različita pitanja, uprkos njihovoj različitoj pozadini i vjerskoj pripadnosti. Korupcija i ugrožavanje pravde dva su ključna pitanja u društvu Srbije, a prema rabinu Asielu, vjerske vođe imaju prostora da utiču na građane u vezi s tim pitanjima. Važno je ne zaboraviti da su zbog zloupotrebe vlasti od strane nekih političara, društvima u regiji Zapadnog Balkana vladali strah, korupcija i nedostatak vladavine prava. To je dovelo do toga da društva mnogo vremena provedu u tranziciji, prvenstveno zato što građani nisu znali što učiniti sa svojim novostečenim pravima i slobodama. Ključna poruka rabina Asiela vjerskim zajednicama i njihovim vođama glasi: "Mi (vjerske zajednice) moramo biti među onima koji daju, a ne među onima koji uzimaju."

Panelisti u okviru ove sesije bili su gospođa Leonie Vrugtman iz IDM-a, koja je predstavila rezultate istraživanja o ulozi religije na Zapadnom Balkanu, i g. Ylli H. Doçi, predsjednik Evangelističkog saveza Albanije, koji je predstavio ulogu Međureligijskog vijeća u Albaniji. Važnost vjerskih vođa i religije općenito na Zapadnom Balkanu potvrđena je u nalazima istraživanja koje je predstavila

gospođa Leonie Vrugtman. Ovo istraživanje, provedeno među političkom, ekonomskom i kulturnom elitom Zapadnog Balkana, pokazalo je da za većinu ispitanika u regiji religija igra značajnu ulogu u svakodnevnom životu. Istraživanje je također razmatralo uticaj religije na društvena, politička pitanja, odnosno javno mnijenje. Što se tiče društvenih pitanja, ispitanici ističu da religija i vjerske vođe nemaju snažan uticaj, ali u političkim pitanjima (kao što su demokratska participacija, ponašanje birača ili političke stranke) i u pogledu javnog mnijenja, religija ima uticaja – posebno u Bosni i Hercegovini. Pri ocjenjivanju međureligijskih odnosa u pojedinim zemljama, ispitanici u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Srbiji doživljavaju ih je kao “prosječne”: nisu dobri, ali nisu ni loši. Na Kosovu i u Albaniji međuvjerski odnosi su, prema mišljenju ispitanika, najbliži vjerskoj harmoniji. Zanimljivo je da je analiza odgovora anketiranih pripadnika elita pokazala da je u etnički heterogenim zemljama (kao što su Sjeverna Makedonija i Bosna i Hercegovina) uticaj religije na društvena pitanja kao što su miran suživot, socijalna kohezija, međuetnički odnosi i demokratiju ocijenjen kao negativan, za razliku od etnički homogenih zemalja. To bi mogao biti rezultat rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine i oružanog sukoba u Sjevernoj Makedoniji 2001. godine, koji su uticali na međuetničke odnose u ove dvije zemlje. Međutim, anketirani pripadnici elita vide i veliku šansu u tome da vjerske vođe poboljšaju međureligijske odnose i socijalnu koheziju u regiji. Učesnici ankete smatraju da vjerske vođe mogu imati bitnu ulogu u promicanju univerzalnih i etičkih vrijednosti i poticanju međuvjerskog dijaloga, u kojem bi trebali dati primjer i pokazivati prave prakse međureligijske saradnje i poštovanja.

Neke od načina za poboljšanje međureligijskih odnosa kroz specijalizirane institucije predstavio je **predsjednik Evangelističkog saveza Albanije g. Ylli H. Doçi**. Gospodin Doçi je predstavio svoj rad “Međureligijsko vijeće za socijalnu koheziju na Zapadnom Balkanu”, koji se bavi ulogom međureligijskog vijeća i sličnih institucija u uspostavljanju i promicanju dijaloga među vjerskim zajednicama. Govoreći o Međureligijskom vijeću Albanije kao pozitivnom primjeru funkcionalne međureligijske institucije, gospodin Doçi je naglasio da je vjerska raznolikost na Zapadnom Balkanu vrijedna karakteristika, ali da tolerancija nije sastavni dio raznolikosti. Tolerancija se ne postiže sama od sebe, već se mora njegovati i razvijati tokom generacija.

Tokom svoga govora, gospodin Doçi je razmotrio uzroke neuspjeha međureligijskih institucija i naveo prevlast dominantne religije u društvu kao potencijalni razlog za nedovoljno korištenje takvih vijeća i sličnih institucija. Diskusija koja je uslijedila nakon uvodnih izlaganja najprije je pokrenula pitanje značenja “dominantne” religije, odnosno u kojoj mjeri “dominantna” religija ometa korištenje međureligijskih institucija. Prema g. Dočiju, dominantna religija odnosi se na onu koja je više prisutna u populaciji jedne zemlje, dakle, to je religija koja je prisutnija i u javnoj sferi. Tokom sjednice učesnici su zaključili da je “dominantnu” religiju teško definirati, kao i precizirati koje karakteristike takva religija treba steći u određenom društvu. Neki od učesnika istakli su da “dominantna” religija

nije nužno ona koja je demografski dominantna. Uzimajući u obzir važnost terminologije, učesnici su raspravljali o potencijalnim izazovima u korištenju riječi “dominacija” u kontekstu religije i vjerskih zajednica, jer bi to moglo implicirati dominaciju jedne religije nad drugom. U kontekstu međuvjerskih institucija, takva se terminologija može posebno kositi s principom ravnopravnosti religija. Iz tog razloga treba koristiti termin “prevladavajuća” umjesto “dominantna”, posebno imajući u vidu historiju, razvoj religije i njenu budućnost. Ipak, važno je razmotriti ulogu vođa vjerskih zajednica koje su većinske, jer one nose mnogo veću odgovornost u pokretanju zajedničkih platformi za djelovanje u odnosu na manjinske vjerske zajednice.

Zaključak diskusije bio je da je Međureligijsko vijeće Albanije dobar primjer uspješne međuvjerske institucije, dok u drugim zemljama Zapadnog Balkana slične institucije nisu ispunile svoju ulogu. Bosna i Hercegovina se spominje kao jedna od država u kojoj je to slučaj s obzirom na to da Međureligijsko vijeće nije uspjelo u daljnjem razvoju međureligijskog dijaloga. Postavlja se pitanje može li Bosna i Hercegovina u tom pogledu nešto naučiti od Albanije. Prema riječima govornika, važno je da se vjerske vođe okupe i razmijene ideje i stavove, te da teže zajedničkom djelovanju kako bi definirali zajedničku platformu za lidere svih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Uzimajući u obzir da su rezultati istraživanja u okviru ovog projekta pokazali da ispitanici u Sjevernoj Makedoniji od svih zemalja uključenih u istraživanje imaju najnegativniju percepciju o međureligijskim odnosima, rasprava je otvorila pitanja o uzrocima takve percepcije. Jedan učesnik je tvrdio da to može biti uzrokovano lošim ekonomskim prilikama i visokom razinom siromaštva – koji su također dobro poznati pokretači radikalizacije, koja dovodi do nasilnog ekstremizma. Međutim, govornici nisu vidjeli direktnu vezu između ekonomskog blagostanja i percepcije ispitanika o međureligijskim odnosima. Zaključne napomene ove sesije su da vjerske vođe nisu promatrači, već aktivni učesnici u društvu koji bi trebali biti spremni na angažman i zauzimanje aktivnije uloge u društvu. Osim toga, panelisti i ostali učesnici sesije složili su se s tim da je potrebno osuditi vjerske institucije koje zloupotrebljavaju svoju moć kako bi stekle prednost u međureligijskim odnosima.

Sesija 2: Religija i demokratija

Ova sesija bavila se odnosom religije i države u zemljama Zapadnog Balkana koje su prošle tranziciju iz komunizma u demokratski režim. Sesiju su uvodnim izlaganjima otvorili gospodin Vedat Sahiti, savjetnik velikog muftije Kosova, i otac Photius, opat manastira Berovo – Pravoslavne crkve Sjeverne Makedonije. Pored toga, Marko Veković, docent za religiju i politiku na Univerzitetu u Beogradu, predstavio je svoj rad “U potrazi za dvostrukom tolerancijom: demokratija i odnos crkve i države u Srbiji i Crnoj Gori”, dok je gospodin Jeton Mehmeti, direktor za istraživanja u Institutu GAP, govorio o načinu na koji je položaj vjerskih zajednica reguliran na Kosovu. Oni su ponudili i kratak pregled trenutnog stanja u pogledu odnosa između države i vjerskih zajednica na Kosovu, u Sjevernoj Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori.

Savjetnik velikog muftije Kosova Vedat Sahiti osvrnuo se na multireligijsku i multikulturalnu prirodu regije Zapadnog Balkana, koja je bila na raskršću različitih uticaja tokom historije. Religija je uticala na stvaranje identiteta, društvene i etničke kulture ljudi na Zapadnom Balkanu. On je naglasio potrebu da vjerski lideri promoviraju porodične vrijednosti, kao i važnost religije u izgradnji identiteta i ličnosti. Govoreći o komunističkom režimu, koji je potisnuo ulogu religije u društvu, gospodin Sahiti je pokrenuo pitanje imovinskih prava vjerskih zajednica na Kosovu, koja nisu riješena uprkos demokratskoj tranziciji. Održivost i razvoj vjerskih zajednica na Kosovu suočena je sa izazovima jer je, prema njegovim riječima, zakonodavni okvir za funkcioniranje vjerskih zajednica neadekvatan. Pored finansijskih poteškoća, Islamska zajednica Kosova saradivala je sa drugim vjerskim zajednicama i civilnim društvom iz regije, međunarodnim organizacijama i Vladom Kosova, jer ta zajednica želi nastaviti rad na izgradnji mira.

Otac Photius, opat manastira Berovo – Pravoslavna crkva Sjeverne Makedonije, govorio je o religiji i demokratiji u Sjevernoj Makedoniji, kao i o načinu na koji se vjerski lideri u cijeloj regiji trude da pronađu svoju ulogu u demokratskom društvu. Otac Photius je naglasio da je postizanje harmonije između različitih vjerskih zajednica odgovornost svih vjerskih zajednica. U Sjevernoj Makedoniji, vjerske zajednice nisu bile u mogućnosti da uspostave dobru komunikaciju i odnose sa državom, kao i sa drugim vjerskim zajednicama, ali se to promijenilo tokom godina. Danas su uspostavljeni komunikacija i bolji odnosi, ali se vjerske zajednice suočavaju sa novim izazovima jer postoji negativna percepcija o odnosu religije i politike. Prezentiranje pozitivnih primjera i davanje društvu u većoj mjeri ključno je za razvoj jedne vjerske zajednice. Pored toga, otac Photius je istakao da se vjerske zajednice moraju okrenuti mladima i usmjeriti ih prema pozitivnim idejama i vrijednostima, te naučiti mlađe generacije o ulozi vjerskih zajednica

u demokratiji. Rekavši to, otac Photius je potvrdio glavne nalaze istraživanja provedenog u okviru ovog projekta, budući da su ispitanici ukazali na potrebu da vjerske vođe promoviraju univerzalne vrijednosti i principe i da budu uzor u društvu.

Gospodin Marko Veković, docent u oblasti religije i politike na Univerzitetu u Beogradu, predstavio je svoj rad o demokratiji i odnosu između crkve i države u Srbiji i Crnoj Gori. Gospodin Veković je objasnio kako se političke nauke rijetko bave i analiziraju ulogu religije u politici, zbog čega postoji malo literature o tom pitanju. Postavljajući pitanje o tome da li vjerske zajednice ometaju ili obogaćuju demokratiju, gospodin Veković je objasnio vrste odnosa između države i vjerskih zajednica s kojima se možemo susresti. U svom radu on istražuje razvoj "dvostruke tolerancije" u Srbiji i Crnoj Gori. Koncept dvostruke tolerancije upućuje na to da se odnosi crkve i države u demokratskom društvu trebaju temeljiti na uzajamnoj autonomiji, u kojoj se država ne bi trebala miješati u pitanja vjerskih zajednica i obratno. Veković tvrdi da i Srbija i Crna Gora imaju bliske odnose sa dominantnim vjerskim zajednicama kako bi ostvarili svoje uske političke interese. Sa druge strane, vjerske zajednice se često miješaju u politička pitanja. Gospodin Veković navodi da takva situacija ne doprinosi daljnjem razvoju demokratije, zbog čega je potrebno uspostaviti institucionalni i pravni okvir za funkcioniranje vjerskih zajednica.

Gospodin Jeton Mehmeti, direktor istraživanja u Institutu GAP, naglasio je kako je minimum koji država može osigurati vjerskim zajednicama pravni okvir koji će im omogućiti da obavljaju svoje funkcije. Međutim, prema gospodinu Mehmetiju, kosovske vlasti to nisu učinile zbog prepreka pri usvajanju novog zakona o vjerskim zajednicama. Dodatni izazov leži u definiciji vjerskih sloboda u Ustavu Kosova, koji zahtijeva da sve izmjene pravnog okvira o vjerskim slobodama usvoje i manjinske zajednice u parlamentu. Nacrt zakona je u proceduri već devet godina, dok je postojeći Zakon o slobodi vjeroispovijesti vrlo široko postavljen i ima mnogo nedostataka (npr., vjerskim zajednicama ne pruža pravni status).

Učesnici ove sesije pokrenuli su raspravu o pitanju odnosa između države i vjerskih zajednica, nazivajući ga osjetljivim jer zahtijeva reguliranje, ali i razdvajanje tih dviju institucija. Neki od gostiju su spomenuli da odvajanje države i vjerskih zajednica daje mogućnost i državi i vjerskim zajednicama da djeluju unutar vlastitih polja. Jedan od predloženih načina da se to postigne je uspostavljanje institucija koje će regulirati položaj vjerskih zajednica u državi. Institucije su također sredstvo kojim se osigurava da religija obogaćuje demokratiju i demokratske procese. Iako religija može doprinijeti društvu, najbolji način na koji ona može doprinijeti demokratiji, prema mišljenju učesnika, jest institucionalno odvajanje religije od države. Učesnici su govorili i o potrebi da se vjerske zajednice i njihove vođe prilagode izazovima savremenog doba, posebno zato što se religija opirala i preživjela pad brojnih ideologija. Stoga religija i dalje može uticati na ljude i oblikovati identitete, ali to treba prepoznati u demokratskim društvima. Osim izgradnje odnosa sa državom, vjerske zajednice trebaju graditi odnose sa društvom i promicati univerzalne vrijednosti.

Učesnici konferencije raspravljali su o novom nacrtu zakona koji uređuje vjerske zajednice u Crnoj Gori, koji je nedavno postao prijedlog zakona, a prema kojem će imovina svih vjerskih zajednica osnovanih prije 1911. godine postati državna imovina. Neki od učesnika konferencije raspravljali su o namjeri osnivanja nove pravoslavne vjerske zajednice u Crnoj Gori, koja bi zamijenila postojeću vjersku zajednicu u ovoj zemlji. Nacrtom zakona propisano je da sjedište vjerske zajednice mora biti u Crnoj Gori. To bi značilo da vlada ne priznaje Srpsku pravoslavnu crkvu, koja je u Crnoj Gori trenutno prisutna kao predstavnik crnogorskog pravoslavnog naroda, već Crnogorsku pravoslavnu crkvu.

Neki od učesnika izrazili su sumnju u to da li je ovaj novi prijedlog u skladu sa evropskim standardima, koji se primjenjuju u Crnoj Gori, i izrazili zabrinutost zbog činjenice da je riječ o inicijativi koju predlaže i provodi izvršna vlast. Štaviše, učesnici su postavili pitanje da li se ovim potezom vlade religijom manipulira u svrhu stvaranja novog nacionalnog identiteta. Govornici su zaključili da u manjem ili većem obimu slične tendencije postoje u svim zemljama Zapadnog Balkana – a koje se odnose na miješanje države u vjerska pitanja i manipuliranje religijom u političke svrhe.

Učesnici su se složili s tim da je potrebno razlikovati reguliranje od uplitanja u rad, jer dobar model reguliranja dopušta vjerskim zajednicama i državi da podijele interesna područja i definiraju aktivnosti koje svaka institucija može obavljati. Međutim, istaknuto je da je društvima Zapadnog Balkana teško prevazići komunističko nasljeđe, povećati saradnju i izvršiti podjelu aktivnosti. Postoje različiti načini saradnje između države i vjerskih zajednica, ali temelj svega toga je pravni okvir u kojem će vjerske zajednice moći djelovati.

Sesija 3: Religija, države i sigurnost

U okviru ove sesije, učesnici su diskutirali o izazovima međureligijskog suživota na Zapadnom Balkanu te o implikacijama i doprinosu religije u regionalnoj saradnji. Diskusija je nastavljena razmatranjem uloge stranih uticaja na religiju na Zapadnom Balkanu i kako je to pitanje uticalo na saradnju i sigurnost u regiji. Razgovor je započeo uvodnim govorom gospodina Mladena Mrdalja, direktora Međunarodnog centra za proučavanje upravljanja iz Beograda, koji je govorio o političkom angažmanu vjerskih zajednica i njihovih vođa te načinu na koji oni mogu doprinijeti regionalnoj saradnji i izgradnji mira. Gospodin Valon Dasharami, glavni sekretar Ministarstva za ljudska i manjinska prava Republike Crne Gore, govorio je o ulozi vjerskih zajednica u historiji Crne Gore i njihovom odnosu sa državom. Julianne Funk, istraživačica u Helenskoj fondaciji za evropsku i vanjsku politiku (Hellenic Foundation for European and Foreign Policy), predstavila je svoj rad o aktivnostima civilnog društva u izgradnji mira u Bosni i Hercegovini i elaborirala kako religija može doprinijeti mirnom suživotu različitih vjerskih zajednica.

Gospodin Mladen Mrdalj, direktor Međunarodnog centra za proučavanje upravljanja iz Beograda, govorio je o tome kako bi vjerske zajednice trebale biti puno angažiranije u društvu i prilagoditi se potrebama savremenog doba. Prema gospodinu Mrdalju, vjerske zajednice trebaju pronaći način da funkcioniraju u liberalnoj demokratiji i doprinesu vrijednostima takvog društva. Sloboda govora je, prema gospodinu Mrdalju, test tolerancije za vjerske zajednice jer pokazuje kako one tretiraju kritike i otvorenu raspravu. Vjerske zajednice i njihovi lideri trebali bi osuditi štetne prakse u društvu, kao što su korupcija i degradacija okoliša. Međutim, oni ne kritiziraju takve prakse jer većina vjerskih vođa ne želi učestvovati u sukobu sa vlastima ili političarima općenito. Razmatrajući međureligijske i međuetničke odnose na Zapadnom Balkanu, gospodin Mrdalj je zaključio da bi vjerske zajednice trebale pomoći da se premosti jaz između različitih grupa, promicati suživot i saradnju nasuprot rastućoj nacionalističkoj retorici u regiji.

Reguliranje odnosa između države i vjerskih zajednica ostaje otvoreno pitanje i izazov u mnogim zemljama Zapadnog Balkana, što je i zaključak druge sesije konferencije. **Gospodin Valon Dasharami, glavni sekretar Ministarstva za ljudska i manjinska prava Republike Crne Gore**, govorio je o novom prijedlogu zakona o vjerskim zajednicama u Crnoj Gori, koji je Vlada podnijela Venecijanskoj komisiji tražeći mišljenje o tom zakonskom tekstu. Izražena je ozbiljna zabrinutost u pogledu tumačenja imovinskih prava vjerskih zajednica u Crnoj Gori, o kojima je gospodin Dasharami govorio u svom izlaganju. Neki od učesnika su postavili

pitanje generalnog nezadovoljstva vjerskih zajednica u Crnoj Gori u pogledu sadržaja zakona. Naprimjer, kao što je to naglašeno u prethodnoj sesiji, zakonom je propisano da sjedište vjerske zajednice koja želi da bude priznata mora biti u Crnoj Gori. Kada je u pitanju Pravoslavna crkva, javlja se sumnja da je riječ o favoriziranju jedne opcije. Pored toga, ovaj uvjet nije u skladu sa stvarnošću Katoličke crkve, čije se rukovodstvo nalazi u Vatikanu. To znači da prijedlog zakona nameće prepreku za registraciju i funkcioniranje nekih vjerskih zajednica koje imaju sjedište izvan Crne Gore. Iako se gospodin Dasharami složio da su vjerske zajednice izrazile nezadovoljstvo prijedlogom zakona, rekao je da je uspostavljen dijalog kako bi se postigao konsenzus o spornim pitanjima. Osim toga, nakon što komentari koje je pripremila Venecijanska komisija u vezi s prijedlogom budu dostavljeni, Vlada će ih uzeti u obzir kako bi osigurala zaštitu i predstavljanje svih interesa i prava u budućem pravnom okviru.

Julianne Funk, istraživačica u Helenskoj fondaciji za evropsku i vanjsku politiku, predstavila je rad kampova za izgradnju mira koje su organizirale organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini, te ulogu religije u njihovim aktivnostima. Gospođa Funk je objasnila kako aktivisti civilnog društva djeluju lokalno i saraduju sa lokalnim vjerskim vođama kako bi razbili stereotipe o različitim etno-religijskim grupama u Bosni i Hercegovini i stvorili temelje za miran suživot. Prezentacija gospođe Funk otvorila je raspravu o spremnosti vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini na saradnju sa aktivistima civilnog društva u izgradnji mira. Prema riječima Funk, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini prethodnih godina nije zaustavila, ali ni podržala angažman civilnog društva u izgradnji mira kroz religiju. Međutim, nedavno je bilo nekoliko pokušaja da se zaustavi njihovo učešće u aktivnostima izgradnje mira, što aktiviste nije spriječilo u njihovom radu. Iako se njihov rad nastavlja, važno je napomenuti kako doprinos i podrška vjerske zajednice može dodatno ojačati i povećati izgradnju mira kroz religiju u Bosni i Hercegovini.

Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine nije pružilo podršku ovim aktivnostima i male su šanse da će se to promijeniti u bliskoj budućnosti. Gospođa Funk je naglasila kako je Vijeće ranije samo ponudilo simbolične izjave, ali se nije uključilo ni u kakve aktivnosti izgradnje mira. Time je otvorena rasprava o potencijalnoj saradnji između vjerskih zajednica i civilnog društva, kao platformi za razmjenu znanja i praksi. Prema riječima gospođe Funk, krajem 1990-ih razvio se osjećaj odbojnosti prema vjerskim zajednicama ili bilo kakvog oblika saradnje s njima, ali to se promijenilo tokom godina. Malo je saradnje na institucionalnoj razini, ali mnogo više na lokalnoj razini, posebno sa organizacijama i udruženjima mladih. Kada se razmatra potencijal za saradnju između civilnog društva i vjerskih zajednica, možda je saradnja na lokalnoj razini najbolji način da se dobije potrebna podrška vjerskih zajednica.

Gospodin Mrdalj je također ponovio potrebu jače saradnje i razmjene znanja između mladih na Zapadnom Balkanu. U kontekstu napora na planu pomirenja i saradnje između zemalja Zapadnog Balkana, potrebno je da mladi koriste

različita praktična iskustva kako bi se upoznali sa drugim etničkim i vjerskim zajednicama koje žive u regiji i njihovom historijom.

Sesiju je zatvorio zaključak učesnika prema kojem je saradnja između vjerskih zajednica i civilnog društva veoma važna za jačanje aktivnosti izgradnje mira i dugoročan i miran suživot različitih vjerskih zajednica na Zapadnom Balkanu. Osim toga, učesnici su zaključili da je važno uključiti različite aktere u zakonodavne procese koji imaju za cilj reguliranje vjerskih sloboda ili funkcioniranja vjerskih zajednica, a kako bi se osigurali odgovarajući mehanizmi zaštite svih relevantnih interesa.

Sesija 4: Islam i sekularizam na Zapadnom Balkanu

Na posljednjoj sesiji konferencije, učesnike su pozdravili Muhamed ef. Hadžić, glavni beogradski imam, i gospodin Mariglen Demiri iz Instituta društvenih i humanističkih nauka iz Skoplja (Institute of Social Sciences and Humanities Skopje), koji su imali uvodna izlaganja, i gospođa Zora Hesová, koja je predstavila islamsku tradiciju u Bosni i Hercegovini. Na sesiji je otvorena rasprava o položaju islama u društvima Zapadnog Balkana i njegovoj ulozi u borbi protiv ekstremizma i radikalizacije pod stranim uticajima. Osim toga, učesnici su raspravljali o potencijalnom modelu islama koji bi se mogao prenijeti na evropska društva, sa osvrtom na islamsku tradiciju u Bosni i Hercegovini.

Muhamed ef. Hadžić, glavni beogradski imam, govorio je o važnosti međureligijskog dijaloga u savremenom društvu i ulozi religije u sekularnim demokratskim društvima. Iako je proces sekularizacije doveo u pitanje uticaj religije na društvene, političke i druge sfere, religija i vjerske zajednice ostale su važni faktori u društvu. Važnost religije u javnoj sferi je velika, ali smo, prema riječima ef. Hadžića, suočeni i s povećanom instrumentalizacijom religije u različite političke svrhe. U svjetlu tih događaja, potrebno je da vjerske zajednice imaju zajednički stav o mirnom suživotu i poštivanju drugih. Ef. Hadžić je postavio pitanje da li je tradicionalni model odvajanja države i vjerske zajednice pravi put za funkcioniranje i saradnju države i vjerskih zajednica, u kojem bi one djelovale samostalno i odvojeno. Nema definitivnog odgovora kada je riječ o modelu te saradnje, ali važno je da se vjerske slobode i prava osiguraju svim građanima.

Muhamed ef. Hadžić je pokrenuo temu medijskog izvještavanja o pitanjima vezanim za islam i naglasio da postoji nesrazmjerno veći broj medijskih izvještaja o terorističkim napadima i njihovom povezivanju sa radikalnim islamskim grupama, u poređenju sa izvještajima o napadima na džamije u zapadnoj Evropi i drugdje. Tendenciju medija da izvještavaju o negativnim primjerima međureligijskih odnosa, pri čemu se ističu incidenti i problemi, prepoznali su kao problem i ispitanici u istraživanju koje je u okviru ovog projekta obavljeno u Crnoj Gori. Mediji nikada ne izvještavaju o primjerima skladnog suživota različitih vjerskih grupa, jer to nije "dostojno vijesti".

Mariglen Demiri iz Instituta društvenih i humanističkih nauka iz Skoplja složio se da religija ima važnu ulogu u javnoj sferi, ali da religija ne smije biti politizirana ili stavljena pod monopol političara. Gospodin Demiri ponudio je pregled aktuelnih pitanja s kojima se islam suočava u Sjevernoj Makedoniji, posebno u svjetlu stranih uticaja. Kako je naveo gospodin Demiri, Sjeverna Makedonija

poznaje tradicionalni i “novi” islam, koji imaju različite implikacije u društvu Sjeverne Makedonije. Dok je tradicionalni islam u Sjevernoj Makedoniji prisutan mnogo duže, ugrožen je zbog loše socio-ekonomske situacije u društvu Sjeverne Makedonije. Iz tog razloga, ljudi koji su ogorčeni, naprimjer, usljed nedostatka socio-ekonomskih mogućnosti, traže smisao ili bijeg od svoje situacije. Neki se ljudi okreću religiji i pokušavaju naći objašnjenje za svoju situaciju u vjerskim tekstovima. Međutim, zbog navodne povezanosti tradicionalnih religijskih tumačenja i *statusa quo*, oni mogu tražiti nova tumačenja religijskih učenja. Ta tumačenja mogu biti stroga, nešto što tradicionalni islamski učenjaci smatraju konzervativnim ili čak ekstremnim. Ta nova tumačenja islama mogu dovesti do ekstremizma i radikalizacije. Tradicionalni islam je mnogo bliži ljudima i stoga omogućuje političarima da tim putem čine moralne intervencije i mobiliziraju mase. Međutim, Sjeverna Makedonija suočena je sa vrbovanjem i regrutacijom za ratove u inostranstvu, kao i problemom povratka takvih boraca nazad u zemlju. Država nije zainteresirana za rješavanje ovog pitanja, niti za pomoć ljudima koji su se vratili iz ratom zahvaćenih područja u inostranstvu, u prevladavanju izazova i reintegraciji u društvo.

Gospođa Zora Hesová, istraživač saradnik AMO istraživačkog centra i docent na Karlovom univerzitetu u Pragu, elaborirala je model ili tradiciju bosanskog islama koji je nazvan “liberalnim” ili evropskim modelom islamske zajednice, o čemu je pisala u radu naslovljenom “Islamska tradicija: propitivanje bosanskog modela”. Bosna i Hercegovina se često doživljava kao primjer sekularne države sa većinski muslimanskim stanovništvom. Kako religija koja ima svoje vlastite zakone koegzistira sa demokratskom i sekularnom državom? A što druge evropske zemlje mogu naučiti iz bosanskog modela? Ključni zaključci iz njene prezentacije pokazali su kako se bosanski islam razvio u svjetovnoj državi zahvaljujući centraliziranoj instituciji i razvijenom intelektualnom reformizmu i modernizmu, sa samoregulacijom i samofinansiranjem. Dakle, bosanski islam je mnogo više od modela islama – to je tradicija islama koja se razvijala decenijama i ne može se lako prenijeti u druge zemlje.

U veoma živoj diskusiji, učesnici i govornici su iznijeli mišljenja o tome šta je zapravo bosanski islam i zašto ne može biti model za druge zemlje, posebno one zapadnoevropske. Prema gospođi Hesovoj, institucionalni islam u Bosni i Hercegovini se razvijao polako i postupno prilagođavajući se potrebama vremena. To je na kraju rezultiralo tako razvijenom organizacijom, sa sistemom regulacije i intelektualizmom. Stoga bi bosanski islam mogao poslužiti kao primjer zapadnoevropskim zemljama jer pokazuje važnost institucionalizacije za religiju i vjerske zajednice.

Zaključujući ovu raspravu, naglašeno je da islam i islamska zajednica na Zapadnom Balkanu, a posebno u Bosni i Hercegovini, igraju vrlo važnu ulogu u razumijevanju historije i međuvjerskih odnosa u regiji. U okviru ove sesije zaključeno je da je izazov promatrati prisutnost i djelovanje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini kao model koji se može prenijeti na druge zemlje i društva. Islam kakav poznajemo u Bosni i Hercegovini rezultat je dugih i složenih

procesa, koje su pratile brojne reforme i razvoj mišljenja intelektualaca. Jedan od tih faktora, istaknuli su učesnici, bila je sposobnost zemlje da prevlada i najteže situacije, uključujući sukobe i vjersku netoleranciju. Učesnici su također prepoznali potrebu da država uloži napore u rješavanje problema onih koji su se vratili sa stranih ratišta i da im pomogne u reintegraciji u društvo. Vjerske zajednice, posebno Islamska zajednica, imaju veoma važnu ulogu u njihovoj reintegraciji.

Zaključak

Konferencija je okupila različite aktere zainteresirane za pitanje uloge religije na Zapadnom Balkanu, što je rezultiralo plodotvornim diskusijama o uticaju religije u različitim segmentima društva. Učesnici konferencije imali su priliku čuti različita mišljenja, kao i iznijeti svoje viđenje uloge religije iz perspektive vjerskih zajednica, vladinih dužnosnika, civilnog društva i akademske zajednice.

Religija ima umjeren uticaj u većini društava Zapadnog Balkana, ali vjerske vođe trebaju zauzeti aktivniju ulogu kako bi mogli doprinijeti u različitim sferama života u savremenim društvima. Također, vjerski su se čelnici složili s tim da međuvjerske institucije imaju potencijal za uspostavljanje dijaloga i doprinos suživotu, ali da se taj potencijal nije na pravi način iskoristio u većini zemalja regije. Da bi se vjerske zajednice angažirale i pravilno izvršavale svoje funkcije, potrebno je da vlada kreira pravni okvir koji će regulirati položaj vjerskih zajednica i podijeliti odgovornost između tih zajednica i države u odnosu na religiju i vjerske slobode. S obzirom na zloupotrebu religije u političkim pitanjima, odvajanje vjerskih zajednica od države i reguliranje njihovog rada nužno je kako bi se spriječilo uplitanje države u vjerska pitanja. Regionalna saradnja i izgradnja mira prepoznate su kao područja u kojima vjerske zajednice mogu učiniti mnogo više, posebno u saradnji sa civilnim društvom i mladima. Učesnici su zaključili da vjerske vođe i državne vlasti treba da učine mnogo više kako bi spriječile povećanje stranih uticaja na religiju i omogućile reintegraciju onih koji su se vratili sa stranih ratišta.

Na kraju, panelisti i ostali učesnici konferencije složili su se sa ispitanicima istraživanja obavljenog u okviru ovog projekta u stavu da vjerske zajednice i njihove vođe imaju važnu ulogu u društvima Zapadnog Balkana. S obzirom na njihov uticaj, vjerske vođe imaju veliku priliku da osiguraju nadgradnju pozitivnih međureligijskih odnosa i promiču međuvjerski dijalog između svih generacija, a posebno mladih. Kako bi se razvio dijalog među vjerskim zajednicama, sa vladama, civilnim društvom i akademskom zajednicom, potrebno je iskoristiti prednosti i prilike koje pružaju konferencije i skupovi slični ovom.

O autorici

Lejla Hodžić ima zvanje magistricice prava iz oblasti ljudskih prava sa Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti, gdje se njezino istraživanje fokusiralo na reproduktivna prava žena. Uključena je u sektoru civilnog društva, posebice u području antikorupcijskih politika u Jugoistočnoj Evropi, dobrog upravljanja i manjinskih prava. Kao dio svog angažmana na tim područjima, Lejla je vodila pravna i društvena istraživanja o pravima žena i zaštiti prava Roma u obrazovanju, te je bila uključena u organizacijama Fond za obrazovanje Roma (REF), Regionalna antikorupcijska inicijativa i Transparency International u Bosni i Hercegovini.

ANALITIKA – Centar za društvena istraživanja je nezavisna, neprofitna, nevladina organizacija koja se bavi istraživanjem i razvojem javnih politika u širem smislu. Misija Analitike je da na osnovu kvalitetnih istraživanja i odgovarajuće ekspertize ponudi relevantne, inovativne i praktične preporuke usmjerene na promoviranje inkluzivnih i boljih javnih politika, kao i na sveukupno unapređenje procesa njihovog donošenja.
